

Lucie Storchová (ed.), *Conditio humana – konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii,*

Praha 2007, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 202 s., ISBN 978-80-86971-36-0

Učené sborníky se nutně pohybují mezi dvěma nebezpečími. Na jedné straně roztrácí svůj vír Charybda jednotně vyprofilovaného svazku, který ale snadno propadne sektářství či samolibé nezajímavosti. Na druhém konci úžiny hrozí nevyčerpatelné – a často nekoordinované – bohatství perspektiv a předmětů, spleené do improvizované knihy připomínající mnohohlavou, nikoli však proto sympatickou saň Skyllu. Vychází-li v malém národním diskurzu, kde se teorie donedávna chápala jako obtěžující úchylka, sborník věnovaný teoretickým pohledům na historiografii, je na místě především obava z druhého jmenovaného úskalí. Proto překvapí, jak dobře si s ním poradil soubor textů, které kolem komorního workshopu shromáždili autoři a autorky z okruhu bývalého pražsko-saarbrückenského doktorandského kolegia a jimi přizvané kolegyně a kolegové.

Knihla vůbec nepůsobí roztržštěně, a to přesto, jak musíme pro pořádek dodat, že se v ní o tématech nadnesených v titulu (lidské podmínce a historické antropologii) zase tolik nemluví a že autoři a autorky sázeli docela logicky na velmi rozdílné vědecké autority a „regionální vědecké kultury,“ (s. 7) s nimiž pracují. Domnívám se, že podstata jejich úspěchu spočívá v tom, že ačkoli se nesoustředili na jediné společné téma, sledují společný *úkol* jmenované autority a analytické kultury recipovat, zohledňující vlastní badatelskou praxi. Dalším důležitým faktorem úspěchu bylo nenápadné, ale zásadní rozhodnutí omezit každý referát na jeden koncept a jeho uplatnění v historiografii, což umožnilo vyhnout se planému teoretizování a soustředit se na praktické zhodnocení některých teoretických propozic.

Cíl sborníku výborně splnil příspěvek editorky Lucie Storchové, který rozebírá přístup německé historické antropologie k badatelskému problému genderu. Storchová rekonstruuje teoretický koncept „pohlavního řádu“ v základních pracích historické antropologie, zejména u Heidrun Wunderové, a poté jej podrobí kritice z pozic angloamerické teorie (Joan Scottová, Judith Butlerová). Proti sociálnímu determinismu H. Wunderové a spol. Storchová zdůrazňuje performativní roli diskurzu, jež ji vposledku vede k tomu, aby chápala gender jako „textový efekt“ (s. 71). V závěrečné části příspěvku se Storchová soustředí na nedávné historiografické studie zaštitěné německou historickou antropologií, názorně dokazující, že se

v nich dostávají ke slovu genderové analýzy překračující původní pojetí „pohlavního řádu“.

Samotné historické antropologii je ve sborníku věnován již jen příspěvek Karla Šimy. Šima projevuje v Česku vzácnou chuť k teoretickému experimentování, když podrobí historickou antropologii stejné vivisekci, jakou použil Jacques Derrida na Léviho-Strausse. Snadno ukazuje, že příručky historické antropologie se přenášejí přes řadu údajně základních kategorií natolik povrchně, až to budí podezření, jestli neskrývají nějaká tabu. Je ale otázkou, zda tu máme co do činění s antropologickou konstantou jako s konstitutivní trhlinou diskurzu a nositelkou té „nejobecnější diskurzivní funkce“ (s. 52-53), nebo s náhodným účinkem akademických politik a „institucionální, provozní a sebezprezentační existence“ historické antropologie v jejich rámci (s. 44). Obě možnosti se nevylučují, Šima však dává přednost té první. Osobně však v článku postrádám odpověď na argument, že ne každá trhlina musí být konstitutivní a že, jak ukazují sociální studia vědy, řada zásadních teoretických stanovisek prostě byla a je funkcí sociálních interakcí.

Příspěvky L. Storchové a K. Šimy dávají obraz historické antropologie jako vlivné, leč prakticky nejednotné a teoreticky často chatrné konstrukce, což utvrzuje autora této recenze v přesvědčení, že řadu úkazů akademického života se vyplatí vykládat spíše v řádu sociálně ekologickém než intelektuálním. Především se ale sluší říci, že Storchová i Šima dobře zvládají nesnadnou roli referovat o teoretickém poli, ke kterému mají výhrady. Někomu může přijít zvláštní, že kritizují historickou antropologii ve sborníku, který je jí věnován – právě to ale svědčí o jejich schopnosti vypořádat se s teoreticko-metodologickým nábojem kolegia, kde studovali, a neobcházet ho mlčením nebo trapným papouškováním.

Vraťme se ale k úkolu, který jsme identifikovali jako hlavní cíl sborníku – přispět k recepci některých teoretických pojmů v české historiografii. Velmi dobře si s ním poradil Jaroslav Šotola v příspěvku o pojmu *habitus*, tolik populárním v německé historiografii. Šotola vysvětluje relevantní části Bourdieuho teorie a představuje nejobvyklejší teoretické a metodologické výtky, jimž koncept *habitu* čelí. Nejzajímavější je příspěvek tam, kde autor z perspektivy vlastní badatelské zkušenosti s kolektivní biografií uvažuje o praktické aplikaci konceptu na historiografický výzkum (zejména s. 106–107); lze si jedině přát, aby takových úvah zaznívalo u nás více. Na závěr jedna poznámka: trochu mne udivilo, že Šotola nemluví o Bourdieuho pracích, jež se zdají přímo relevantní pro kolektivní biografií, zejména *Noblesse d'État* či *Homo academicus*, popřípadě o bourdieuovských variacích Christoph Charla (například *Naissance des intellectuels*).

I další příspěvky stimulují zajímavé úvahy o aplikaci teoretických konceptů v historiografii. Jiří Woitsch se věnuje představám o lese v moderním dějepiscetví. Jeho článek varuje, že teoretická opodstatněnost pojmu ještě nezaručuje, že se nejedná o etnocentrický výmysl. Představa středověkého strachu z lesa, s níž pracovala vět-

šina poválečné nové historie, dokonale rezonuje s teoretickými názory o protikladu mezi tradiční a moderní společností, tradiční a moderní mentalitou atd. Pouze tak docela nekoresponduje s doklady, které máme o tom, že lesy byly často „plné lidí a hospodářských zvířat“, rostlo tu „obilí, proháněli se lovci a hořela spousta ohňů“ – a že tudíž většina současníků měla málo důvodů se v lese bát (s. 183). Jaroslav Lorman ve svém článku nabízí pozoruhodnou úvahu o paralelách mezi zvládním minulosti v teologické práci a v některých postupech historiografické práce. Na tomto pro většinu z nás nezvyklém předmětu se ukazuje, jak velký prostor sdílí vědecká historiografie s jinými, možná ne vědeckými, ale proto ne méně závažnými formami práce s minulostí. Lorman zdůrazňuje užitečnost historiografických postupů v teologii, ale jeho článek vlastně nabádá k reflexi i ve směru opačném.

U dvou příspěvků věnovaných myšlení Michela Foucaulta zaznamenáme zvláštní věc. Oba jsou velmi dobře informované: Daniela Tinková vyniká – již tradičně – jasným a názorným stylem, Jiří Růžička se zase věnuje atraktivnímu tématu utváření subjektu z pozdních Foucaultových spisů. Oba články jsou ale omezené na exegezi Foucaultova díla. Tinková ukazuje, jak Foucault aplikoval pojem biomoci na populační a medicínské vědy na přelomu 18. a 19. století, a Růžička převypráví příběh o proměnách etických a náboženských technik, jimiž lidé formovali vlastní já. Příklady aplikací tedy zůstávají u toho, co navrhol sám Mistr. Chybí naopak diskuse o mezích takového přístupu či o možnostech uplatnění někde jinde. V jiných podmínkách by to bohatě stačilo, v recenzovaném sborníku ale tyto příspěvky ve srovnání s ostatními ztrácejí. Těžko říci, zda v tom vidět náhodu, nebo naopak účinek Foucaultova charismatu a jeho zřejmé ambice budovat autarkní diskurz.

U příspěvků napsaných Janem Horským a Markétou Křížovou bychom si vlastně také mohli stěžovat. Markéta Křížová diskutuje o snahách napsat nekoloniální dějiny světa, ale pomíjí tím zjevné reference, jako jsou subalterní studia – i Wallersteinův model světového systému přechází snad až příliš svižně. J. Horský konfrontuje klasickou společenskovední koncepci „velké teorie“ s narativistickou a mikrohistorickou kritikou, ale kupodivu se nedočkáme obvyklé důkladné prezentace probíraných teorií. V obou případech se však jedná o nedostatky pouze zdánlivé. Místo toho, aby vyložili či komentovali cizí koncepce, totiž Křížová a Horský předkládají obrysy koncepcí vlastních. Horského článek, jak to alespoň připadá příležitostnému čtenáři jeho prací, ohlašuje po sérii zasvěcených komentářů k postupům německé duchovnědy, k Foucaultovi atd., obrat k vlastní systemizaci historiografické a společenskovední gnozeologie. Podobně příspěvek M. Křížové lze chápat jako předběžnou deklaraci vlastních metodologických východisek, opřenou o dobře známé autorčiny badatelské zájmy. Díky tomu je výběr příkladů funkční a vysoce přesvědčivý a oba články nenechávají nikoho na pochybách, zda je možné jejich propozice aplikovat.

Sborníku slouží ke cti ještě jedna podstatná vlastnost: neobvyklá otevřenost. Ta je jistě důsledkem rozumného formátu příspěvků i přístupu autorek a autorů, jak bylo řečeno v úvodu recenze. Nejvíce se o ni ale zasloužilo to, že editorka připojila za každý příspěvek jeden až dva vybrané komentáře vycházející z diskuse na workshopu. Tento zdánlivě prostý nápad (a samozřejmě i to, že se jedná o komentáře vhodně volené a kvalitní) dodává knize další rozměr tím, že umísťuje jednotlivé referáty jako promluvy v dialogu. Nabízí nové pohledy na stejný předmět, podněcuje čtenářky a čtenáře, aby sami reagovali, ale především přitahuje pozornost k samotné podstatě recipování teoretických inspirací. Kvalitní recepce je totiž dialogická. Teorie se střetá s badatelskou praxí, konfrontovány jsou i zmíněné různé autority a akademické kultury. V teoreticky zaostávajícím národním diskurzu ale často takové střety chybí, ať už proto, že námitky by se považovaly za maskovanou osobní zlomyslnost, nebo proto, že se teorie pokládá za látku, jež má být předmětem sdělování ex cathedra, nikoli nějakých disputací. Tím podstatnější je, že příspěvatelky a příspěvatelé *Conditio humana* ukazují teoretická stanoviska jako otevřená diskusi, která je navíc věcí docela přirozenou a přátelskou.

Celkově si redakci sborníku nelze než pochvalovat, jak pro koncepci, tak pro preciznost. K tíži publikace jde snad jen jedno redakční rozhodnutí: přijetí politováníhodného akademického zlozvyku posilovat autenticitu (nebo co vlastně?) textů domněle exaktním užíváním původních pojmů. Vysázeny kurzivou, prohánějí se po stránkách sborníku – jak se zdá nepřeložitelné – výrazy jako *doing gender* nebo *Mentalitätsgeschichte* a spolu s nimi citáty v originále nebo alespoň pojmy české, ale chráněné před žiravinou okolního prostého jazyka uvozovkami. (Poznamenávám, že se tomuto trendu vymykají J. Šotola, J. Woitsch a z větší části i M. Křížová.) Jak jsem již řekl, nejde o nějaký subjektivní výstřelek, ale o rozšířenou chorobu určitých typů akademického diskurzu. Dovolím si proto využít tento příklad a toto místo, abych upozornil na její obecné nástrahy.

Samozřejmě platí, že překladem či nepozorným čtením může být původní význam slov a výroků ochuzen a znejasněn. I přesnost má však své meze a v řadě případů si takové zjednodušení můžeme docela dobře dovolit. Například *Themenbereich* těžko ztratí svůj obsah, když ho nazveme souborem témat, jak píše Karel Šima, nebo tematickým rejstříkem, jak elegantně překládá Lucie Storchová. Přesto oba zároveň invokují tento pojem německy, jako by snad šlo o nějaké zaklínadlo. Biomoc je specificky foucaultovský termín, který si hned tak s něčím nespleteme. Navíc ve stati Daniely Tinkové je natolik jasně probírána, že opravdu nevím, proč z ní dělat „biomoc“ v uvozovkách.

Pro detailní exegezi jsou někdy originální citace nutné. Jenže kvalita sborníku je mj. právě v tom, že jeho texty nejsou hnidopišsky exegetické, ale že hledají pro příslušné koncepty uplatnění. Již jsme ocenili, že Jan Horský propracovává originální model gnozeologických pravidel v historiografii, překračující rámec výkladu či ko-

mentáře. Proto je snad nadbytečné ujišťovat čtenářstvo, že identifikace se i u Wehlera řekne *Identifizierung*, věda o kultuře i u Webera *Kulturwissenschaften* a napjatá rovnováha i u Eliase *Spannungsgleichgewicht*. Podobně považují za nefunkční uvádět citáty v originále, lze-li použít adekvátní překlad a nejsou-li předmětem argumentu hermeneutické subtilnosti. Za zbytečnou pokládám ze stejných důvodů i většinu originálních citátů v poznámkách pod čarou (Šima, Křížová a další).

Snad nejpodstatnější ale je, že při překladu teoretických pojmů se nejedná jen o to vyhledat nebo vytvořit adekvátní výraz v češtině. Často je potřeba mu najít a někdy vysloveně vydobýt, vyhádat v jazyce místo tak, jak to dělá Jaroslav Šotola s pojmem *habitus*. I v původních jazycích se přece koncepty často rodily jako těžce vybojované neologismy nebo posuny významu. Tím, že prostě převezmeme originál, si takovou práci sice ušetříme, jenže – ji za nás nikdo neudělá. A tak hrozí, že přejatý termín nebude přesnější, ale jen bezzubější, neboť nebyla vynaložena námaha na jeho umístění v domácím symbolickém univerzu.

Někdy se zdá, že přejaté pojmy mají zvláštní sílu, plynoucí z jejich neobvyklosti. To je možné, ale bohužel takto nebudou vypadat jen pojmy, ale i pseudopojmy. Všimněme si jen, jak tajuplný nádech dostane sám projekt *Historische Anthropologie*, napsaný s velkým H a A, německy a kurzivou. Jenže jak dokazují právě Storchová i Šima, namísto mystické kompozice byla historická antropologie v nejednom ohledu spíše přístřeškem, kam se utíkal schovat, na koho zrovna přšlo. Sborníku nelze vyčítat, že by si nedával práci se zpracováním přístupů, o kterých pojednává, nebo že by jim nějak tupě přizvukoval. Tím spíše je škoda, že tvrdošíjným přeháněním „autentických“ citací pracuje sám proti sobě.

Celkově je ale sborník *Conditio humana* nutné hodnotit velmi pozitivně. Projekt pražsko-saarbrückenského doktorandského kolegia jím po sobě zanechal pozoruhodnou stopu a nezbyvá než si přát, aby autorky a autoři měli možnost dále pokračovat v práci naznačeným směrem. Vznášel-li jsem připomínky, že tu a onde mohla být recepce lepší, nebylo to rozhodně míněno jako výtka, že sborník nedodal české historiografii kompletní teoretický diskurz. Za jeho dosavadní absenci autoři a autorky *Conditionis humanae* opravdu nemohou. Naopak, dokud se nedočkáme komplexnějšího zpracování teoretických proudů v historiografii, neváhal bych doporučit četbu sborníku jako pomůcku při studiu historie. Myslím, že je povzbuzující vidět, že se našla skupina historiček a historiků, kteří o teoretických inspiracích dovedou psát zasvěceně a přitom s odstupem daným, jak se domnívám, praktickou zkušeností s dotýcnými přístupy. Za ještě důležitější pokládám, že tuto činnost chápou jako otevřený, dialogický proces. Jejich přístup dává naději, že se u nás dotýcné teoretické perspektivy budou skutečně recipovat, nikoli bezhlavě odmítat, nebo stejně bezhlavě kopírovat.